

5. Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про державне загальнообов'язкове пенсійне страхування», затверджений Постановою Правління Пенсійного фонду України від 25.11.2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 52. – Ст. 3383.

6. Постанова Деснянського районного суду м. Чернігова від 09.11.2007 р. у справі № 2-а-429/07 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4339401>.

7. Постанова Петрівського районного суду Кіровоградської області від 25.02.2011 р. у справі № 2-а-159/11 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14185290>.

8. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 29.07.2009 р. у справі № К-17028/08 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4541006>.

**РОЗУМНИЙ М. О.,**  
здобувач  
(Харківський національний  
університет внутрішніх справ)

УДК 340.15:349.6

## ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ЕКЛЕКТИЧНИХ ДОКТРИН У ЛІСОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У статті розглянуто особливості еклектичної доктрини й запропоновано критерій, за допомогою якого виявляється відповідність положень нормативно-правового акта цій доктрині. Досліджено історичний досвід використання в лісовому законодавстві еклектичних доктрин, побудованих на принципі поєднання різнорідних положень, і їх відображення в Лісовому Статуті Великого князівства Литовського 1657 р., Австрійському законі про ліси 1852 р., Імперському Положенні 1888 р., законодавстві УНР та УРСР, що діяло у 20-х роках минулого століття.

**Ключові слова:** еклектична доктрина, лісове законодавство, державна власність на ліси, нормативно-правовий акт, доктринальне тлумачення.

В статье рассмотрены особенности эклектической доктрины и предложен критерий, с помощью которого выявляется соответствие положений нормативно-правового акта этой доктрине. Исследованы исторический опыт использования в лесном законодательстве эклектичных доктрин, построенных на принципе сочетания разнородных положений, и их отражение в Лесном Уставе Великого княжества Литовского 1657 г., Австрийском законе о лесах 1852 г., Имперском Положении 1888 г., законодательстве УНР и УССР, что действовало в 20-е годы прошлого века.

**Ключевые слова:** эклектичная доктрина, лесное законодательство, государственная собственность на леса, нормативно-правовой акт, доктринальное толкование.



The article deals with the features of eclectic doctrine and it is proposed a criterion by which the accordance of positions of legal act in this doctrine offers. It is studied the historical experience of use in forestry legislation eclectic doctrines that were built on the principle of combining disparate provisions and it is shown their reflection in the Forest Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1657, the Austrian Law on Forests in 1852, Imperial Regulations 1888, legislation UNR and the USSR, which were in the 20s of last century.

**Key words:** *eclectic doctrine, forestry legislation, state ownership of forests, legal act, doctrinal interpretation.*

**Вступ.** Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю докорінного поліпшення правового захисту українських лісів від незаконних рубок, крадіжок, пожеж, захоплення лісових земель. На сьогодні (грудень 2014 р.) у Верховній Раді України створена ініціативна група депутатів, яка ставить перед собою завдання щодо охорони цього природного ресурсу шляхом унесення низки законів, які забороняють вивезення необробленого лісу, щодо різкого посилення контролю за процесами проведення рубок, закріплення в законодавстві принципу обов'язкових компенсаційних посадок лісу, замість зрубаного. Підготовка нових актів вимагає виконання низки теоретичних розробок у цій сфері юриспруденції, до яких належать доктрини лісового права. До них входить еkleктична доктрина, яку закріплено у змісті значної кількості нормативно-правових актів. Через це питання, пов'язані з особливостями відображення еkleктичних доктрин і закріплення їх положень у тексті нормативно-правових актів, становить науковий і практичний інтерес.

Аналіз публікацій засвідчує, що питання, пов'язані з доктринами права в лісовому законодавстві, є темою, на яку рідко звертали увагу дослідники. У більшості випадків ця категорія вивчалася в контексті співвідношення джерел і форм права. До таких досліджень, повністю присвячених доктринам права, слід зарахувати роботи О.А. Васильєва, Н.М. Пархоменко, Є.П. Евграфової, Н.А. Придворова, Р.В. Пузікова, В.А. Лазарєва, Л.О. Корчєвної, С.В. Бошно, Н.В. Кармаліти, Н.В. Мішиної, О.В. Малько. При цьому питання стосовно розгляду використання еkleктичної доктрини в лісовому законодавстві фрагментарно вивчалися В.Ф. Горбовим, Б.В. Кіндюком, В.П. Непийводою. Враховуючи виняткову важливість доктрин у розвитку юридичної науки, формуванні правових категорій, правосвідомості, це питання потребує своєї подальшої розробки.

**Постановка завдання.** Метою роботи є розгляд історичної динаміки використання положень еkleктичної доктрини в нормативно-правових актах з охорони лісів на українських землях, що входили до складу Великого князівства Литовського, Російської імперії, Австро-Угорщини, УРСР.

**Результати дослідження.** Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з того, що термін «правова доктрина» (лат. *doctrina* – учення) використовується для позначення думки вчених-юристів, філософсько-правових теорій, поглядів, навчань. Як указує С.В. Бошно, феномен доктрини є багатограним, тому ця категорія впливає на формування й реалізацію права, а в певних умовах може самостійно виконувати роль форми права [1, с. 18]. У радянський період з ідеологічних міркувань, пов'язаних із пануванням ідей марксизму-ленінізму, вивченню доктринам права не надавалося належного значення. Враховуючи, що повністю відкидати роль доктринальних джерел права було неможливо, то радянські юристи обмежувалися доктринальним тлумаченням правових норм. Так, В.А. Лазарєв вказував на необхідність наукового аналізу змісту правового акта, що допоможе роз'яснити сумнівні щодо кваліфікації випадки й дати більш обґрунтоване оцінювання доказів [2]. Водночас учений звертав увагу на те, що доктринальне тлумачення аж ніяк не означає того, що його результати, думки вчених стають обов'язковими до виконання нормою. Радянськими юристами практично не розглядався досвід використання еkleктичних доктрин, характерною особливістю яких є відсутність єдності, цілісності та послідовності, тому в її зміст можуть входити різні, несумісні й протилежні погляди.



Філософська наука трактує еkleктизм як змішання різних шкіл, систем, поглядів, механічне поєднання різних формулювань, що не становлять логічної єдності. Витоки еkleктизму сходять до давньогрецької філософії, а автором цього вчення вважається грецький філософ Потамон, що жив у II ст. н. е. в м. Олександрії. Подальший розвиток еkleктики пов'язаний із роботами французьких філософів Віктора Кузена (1792–1867 рр.) та його учня Теодора Симона Жуффруа (1796–1842 рр.), які розробили відповідний філософський метод і поняття цієї теорії. При цьому як критерій істинності пропонувалося використовувати запропоновану Т. Рідом концепцію «здорового глузду», що витікає зі свідомості людей. Такий підхід критично оцінювався представниками більшості філософських шкіл, які відзначали помилкове відображення світу й хибність цього вчення. Іншим аргументом противників цієї доктрини була відсутність у ній реальності, антологічної, гносеологічної цінності та достовірності.

Найбільш відомим критиком еkleктики був В.І. Ленін, котрий указував у своїй роботі «Держава і революція», що автори цієї доктрини намагаються видати її за діалектику й цим вони обманюють маси, не даючи ніякого «цільного і революційного розуміння» процесу суспільного розвитку [3, с. 21]. Незважаючи на такі обвинувачення, еkleктичні доктрини досить широко застосовувалися в релігійних ученнях, мистецтві, архітектурі, а нині – у рекламі. Так, більшість релігійних учень поєднує в собі положення еkleктики про одночасне існування Бога як вищого творця і досягнень науки про об'єктивні закони природи й суспільства. Аналогічно еkleктичні прийоми часто використовувалися художниками, які поєднували у своїх працях різні школи живопису. Найбільш характерний приклад – художня форма у вигляді сюрреалізму, основною концепцією якої є використання різного стилю, відсутність логіки, послідовності та єдиних ідей. При цьому, незважаючи на критику цього напрямку, ціни на картини їх авторів є характерним фактом того, що їх високо оцінює суспільство. Ідеї еkleктизму відображено в архітектурі шляхом створення об'єктів, побудованих на поєднанні різного стилю, наприклад бароко і класицизму; готики й модерну тощо. У сучасних умовах повністю побудоване на еkleктичних прийомах рекламне мистецтво, яке часто не має логіки, єдиної теоретичної основи, але потужно впливає на психіку людини, залучаючи її увагу до різних рекламованих предметів.

Розгляд лісового законодавства засвідчує, що еkleктичні доктрини в різні часи відображалися в нормативно-правових актах. Причина такого явища криється у двоякості лісу як об'єкта правової охорони. З одного боку, ліс є природним ресурсом, який треба захищати, з іншого – ліс повинен задовольняти потреби суспільства в сировині, другорядних матеріалах. Виходячи з цього, у зміст нормативно-правового акта, пов'язаного з охороною лісів, мають увійти два протилежних і взаємовиключних положення: а) зі збереження лісів; б) можливості проводити рубки й інше його використання. Загалом стосовно цієї сфери права використання еkleктичних доктрин характеризується наявністю таких положень. По-перше, обмежене втручання державної влади в приватну діяльність власників лісу. По-друге, приватний власник мав право самостійно господарювати, але був зобов'язаний дотримуватись норм, установлених державою. По-третє, у нормативно-правових актах, як правило, відображалися положення, пов'язані з регламентацією загальної охорони лісів без надмірної деталізації. У більшості випадків держава займається лише питанням заготівлі деревини та лісовідновленням. По-четверте, обмеження права власності на ліси передбачало право на відшкодування збитків, завданих державою, юридичними та фізичними особами. По-п'яте, у більшості випадків застосування еkleктичних доктрин зводиться до того, що державні органи виконують завдання з контролю за діяльністю власників лісу, але у випадку порушення прийнятих норм мають право застосувати санкції.

В історії лісового законодавства першим відомим випадком використання еkleктичних доктрин була реалізація її положень у **Лісовому Уставі Великого князівства Литовського від 27 лютого 1567 р.** Ця пам'ятка права була знайдена, перекладена українською мовою й опублікована у 2006 р. дослідницею О.І. Логвиненко, котра детально проаналізувала її зміст [4, с. 207]. До положень Уставу, що доводять наявність положень еkleктичної



доктрини, належать такі. Згідно з пам'яткою права, на проведення рубок лісу треба було отримати дозвіл, підписаний великим князем. Через це на лісників покладался обов'язок контролювати кількість зрубаних дерев, яка мала відповідати кількості, записаній у дозволі. Водночас підданам Великого князя дозволялось збирати суху й опалу деревину, гриби, горіхи, але на них покладался обов'язок унесення один раз на рік до скарбниці князя, під Різдво, по одному грошу литовському. У випадках використання підданими в пушах сіножатей вони мали право самостійно користуватись ними, але третю частину зібраного сіна повинні були віддати на користь великого князя. На додаток до цього люди мали право самостійно збирати мед, але на це потребувався дозвіл від Великого князя. У документі також мався окремий пункт, який забороняв користувачам прокладення стежок, доріг у лісах, а у випадках виявлення таких на лісників покладался обов'язок їх знищити та надалі не допускати таких дій.

Еклектична доктрина відбита в австрійському **Законі про ліси (Reichsforstgesetz) 1852 р.**, що діяв на західноукраїнських землях до розпаду Австро-Угорщини в 1918 р. [5, с. 103]. Нормативно-правовий акт зобов'язував власників лісу заліснювати свіжі зруби упродовж терміну, що не перевищував п'яти років. Паралельно з цим власникам лісу заборонялось спустошувати ліс, тобто вчиняти дії, які зашкодили б подальшому вирощуванню лісів. Закон містив низку норм щодо захисту лісу від пожеж і шкідників, передбачав організацію служби лісової охорони в державних, а за бажанням власників і приватних лісах. Інтерес викликає й обставина, що Галицький крайовий сейм на підставі цього закону отримував право самостійно регламентувати питання використання лісів. Отже, незважаючи на надмірну організованість австрійської системи, місцева влада та приватні власники зберігали в цьому питанні значний обсяг прав.

Іншим прикладом реалізації еклектичної доктрини є російське «**Положення про збереження лісів**» 1888 р. [6], яке досить поблажливо ставилося до свободи дії власників приватних лісів, обмежуючи втручання влади. Так, згідно з п. 12 Положення 1888 р., власник лісу, який бажав розчистити ліс, мав одержати дозвіл губернського Лісоохоронного комітету. Водночас п. 29 Положення наділяв губернські органи управління – Лісоохоронні комітети – повноваженнями визнання лісів захисними, затвердження технічних планів, переведення лісових площ в інші, установа термінів відновлення лісів тощо.

Дослідження цього акта виявило, що в дев'яти українських губерніях у складі Російської імперії 65,7% лісів перебували у приватній власності, 21,8% належало казні, лише 8,8% належало селянам і 3,7% – іншим власникам [7, с. 88–89]. Імперське положення 1888 р. допускало помірне втручання держави в питання ведення лісового господарства приватними власниками. Обмеження стосувались лише тих лісів, які були зараховані до категорії захисних. Так, згідно з п. 7, заборона з боку держави покладалась на рубки в захисних лісах, на корчування в них пнів, пастьби скота, збирання лісової підстилки. Якщо ж власник лісу бажав розчистити ліс чи повністю його вирубати в масивах, не визнаних захисними, то, згідно з п. 12, він зобов'язується лише повідомити стосовно цих робіт Лісоохоронний Комітет. Передбачалася мовчазна згода Комітету на ці дії, якщо протягом 6 місяців цей орган не приймав будь-якого рішення. Інтерес становить і обставина, що, згідно з п. 10, кошти на складання плану ведення господарства в захисних лісах виділяло державне казначейство. Іншим пунктом, який доводить наявність положень еклектичних доктрин, є п. 9, згідно з яким власники захисних лісів мали право не дати згоди на проведення лісоохоронних заходів. У таких випадках імперське міністерство державного майна мало право придбати такі ліси на підставі незалежного оцінювання. При цьому за власниками таких лісів зберігалось право протягом 10 років викупити їх у держави, сплативши суму грошей, яка була отримана з казни, а також вартість виконаних державою робіт з одночасною виплатою 6% від цих сум за кожний рік перебування лісу в державній власності. Імперська влада, згідно з п. 15, зобов'язувала власників лісу виконати посадки штучного лісу. У випадку контролю, якщо були виявлені випадки рубок без дозволу Лісоохоронного Комітету, то держава зберігала за собою право (п. 19) надання технічної допомоги приватним власникам лісів, а також їм дозволялося запрошувати фахівців здійснювати нагляд за проведенням лісооблікових захо-





дів. При цьому, згідно з п. 22, дозволявся відпуск саджанців і насіння деревних культур із військових лісництв за інструкціями, затвердженими міністром державного майна. Отже, Імперське положення 1888 р. відповідало положенням еkleктичної доктрини, тому що, з одного боку, включало в себе загальний контроль держави, а з іншого – регламентувало значний обсяг прав власників приватних лісів.

Четвертим законодавчим актом, побудованим на еkleктичній доктрині, був закон «**Про ліси в УНР**» від 13 січня 1919 р. [8, с. 160–163]. Згідно з п. 5 цього закону, у розпорядженні приватних власників, т. з. трудових господарів, могли перебувати лісові ділянки, площею не більше ніж 15 десятин. Власники таких ділянок мали право на свій розсуд господарювати й продавати ліс по таксових чи твердих цінах. Вплив держави виявлявся в регулюванні цінової політики під час відпускання лісу. Так, згідно з п. 17, таксові ціни встановлювались губернськими органами державного лісоуправління за участі місцевих органів самоврядування, а затверджувались Головною Лісовою Управою. У свою чергу, тверді ціни встановлювались міністром земельних справ за згоди міністра народного господарства та фінансів. Отже, у законі відображено характерні ознаки еkleктичної доктрини: а) невтручання публічної влади в приватну діяльність; б) право приватного власника самостійно господарювати; в) за державними органами залишалось право контролю за діяльністю приватних власників, шляхом установлення цін на лісопродукцію. При цьому, згідно з п. 10, держава регламентувала ведення лісового господарства шляхом вирішення таких п'яти завдань: а) охорона й поліпшення лісового деревостану; б) зберігання лісів від нераціонального користування; в) збільшення продуктивності лісового ґрунту; г) поширення площі лісів; д) задоволення всіх різноманітних потреб у лісових матеріалах і продуктах державних і громадських установ, місцевого населення, промисловості й інших.

П'ятим прикладом використання еkleктичної доктрини під час підготовки нормативно-правових актів у лісовій сфері слугує постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Ради Народних Комісарів УСРР «**Про ліси трудового користування й про задоволення селянства лісами й побічними використовуваннями з державних лісів УСРР**» від 27 травня 1925 р. Формальним приводом прийняття у травні 1925 р. цієї постанови слугувала резолюція ІХ Всеукраїнського з'їзду Рад, яка, згідно з п. 10, зобов'язала уряд УСРР видати особливий закон, що закріплює ліси в безстрокове користування за окремими селянськими господарствами, сільськогосподарськими земельними артілями й товариствами [10, с. 99]. Ухвалення документа припало на період проведення в СРСР нової економічної політики (неп), що передбачала значну лібералізацію в економічній сфері. У 1925 р. цей процес торкнувся лісової галузі й виявився у прийнятті політичного рішення щодо передачі селянам майже 900 тис. десятин або більше ніж 1 млн га лісу. Постанова від 27 травня 1925 р. дозволяла передачу лісів селянським комунам, артілям, окремим відрубщикам-хуторянам, яких пізніше назвуть куркулями. У більшості випадків ці лісові площі до 1917 р. перебували у власності селян, тому в п. 2 цієї постанови згадуються селянські ліси, що мали в царський час назву відрубних, подвірних і хутірських. Згідно з постановою, такі ліси мали бути повернуті селянам насамперед, із зарахуванням до їхнього трудового наділу, але в тих випадках, коли ця категорія лісів була відсутня, законодавчий акт дозволяв, згідно з п. 4, передавати селянам ліси інших колишніх власників, тобто поміщиків, духовенства, царської казни.

Лісові ділянки, які передавались селянам, мали відповідати таким вимогам: а) їхня площа не мала перевищувати 50 десятин, або 55 га; б) передані ділянки мали бути окремими й не мати промислового або експортного значення; в) лісові ділянки не мали являти собою пам'ятники природи або мати особливу наукову цінність.

З метою спрощення процесу передачі лісів селянству Народним комісаріатом землеробства УСРР на додаток до законодавчого акта та задля конкретизації його були розроблені відомчі нормативно-правові акти:

1. Інструкція з перегляду проектів землевпорядкування державного лісового фонду від 5 червня 1925 р., затверджена Народним комісаріатом землеробства УСРР. Акт регламентував підготовку проектів землевпорядкування ділянок держлісфонду, переданих селянам.



2. Циркуляр ВУПЛ «Про передачу плавень у користування місцевого населення» від 10 червня 1925 р. № 4634 регламентував розподіл плавневих земель. Метою акта було забезпечення місцевого населення плавневими угіддями для полювання та вилову риби. Виключалися з передачі землі, що мали захисне й водоохоронне значення.

3. Постанова РНК УСРР «Про порядок ліквідації договірних взаємин на рубання лісу й побічні користування в ділянках, що підлягають передачі селянству в лісове користування» від 30 липня 1925 р. Акт регламентував припинення вирубувань на всіх лісових ділянках, що підлягали передачі селянству.

4. Циркуляр ВУПЛ від 10 червня 1925 р. № 4633, що регламентував види побічних користувань, розподіл урожаю на ділянках, що підлягають передачі селянам. Усі спірні питання під час реалізації законодавчого акта підлягали вирішенню окружними землевпорядними нарадами. На них покладался обов'язок затвердження актів фактичної передачі й видачі копій відповідних постанов громадянам, які одержали лісові ділянки. На рішення цього органа зацікавлені сторони мали право подати скарги до НКЗ УСРР протягом двох тижнів. Усі неоскаржені рішення вважалися остаточними та підлягали негайному виконанню.

З метою контролю на місцях створювалися лісові комісії та вводилися посади спеціальних уповноважених. До їхніх завдань належав нагляд за станом усіх лісів на підконтрольній території, підготовка доповідей про стан цього природного ресурсу, які виносились на загальні збори громади, а також право подавати в суди акти на вилучення лісових ділянок у випадку порушень чинного лісового законодавства.

Досить цікавою новелою законодавчого акта було право обміну селянами лісових ділянок на інші, для них більш зручні. Такі питання підлягали вирішенню окружними землевпорядними нарадами за заявою зацікавлених сторін.

Відповідність положенням еkleктичної доктрини цієї постанови доводить наявність пунктів, що регламентували право селян на таке: 1) повне й вільне розпорядження лісом; 2) деревину, отриману від проміжних рубок. Водночас держава зберігала за собою право видачі дозволу на рубки, користування та контроль за їх проведенням. Підводячи підсумок розгляду цього нормативно-правового акта, слід зазначити, що дія цього документа фактично було припинено в 1926 р. Причина полягає в припиненні політики непу, переходу країни до командно-адміністративної системи управління й початку встановлення диктаторського, сталінського режиму, у якому не було місця навіть елементам приватної власності. Також необхідно відзначити негативні наслідки прийняття цієї постанови, тому що селяни, котрі отримали ділянки лісу, почали безжалісно їх вирубувати без дотримання будь-яких правил і інструкцій та продавати його з метою отримання прибутку. Ця обставина призвела до значного зменшення площ, зайнятих цим природним ресурсом, і погіршення екологічної ситуації на Україні.

**Висновки.** Підводячи підсумок дослідження, необхідно зазначити таке:

1. Еkleктична доктрина пройшла складний шлях свого становлення від ідей грецьких філософів до розроблених на високому науковому рівні теорій. Доведено, що двоїста правова природа лісу відповідає положенням еkleктичної доктрини, яка передбачає поєднання протилежних, різних поглядів.

2. Положенням еkleктичної доктрини відповідає Лісовий Статут Великого князівства Литовського 1657 р., Австрійський закон про ліси (Reichsforstgesetz) 1852 р., «Положення про збереження лісів» Російської Імперії 1888 р., «Закон про ліси в УНР» 1919 р., які містили у своєму змісті різні за походженнями норми.

3. Еkleктична доктрина частково відображена в чинній на території УСРР у період непу Постанові 1925 р. та декількох інших нормативно-правових актах, прийнятих з метою її практичної реалізації. При цьому варто враховувати, що цей законодавчий акт стосувався загалом невеликих ділянок лісу, повернутих державою селянам після жовтневого перевороту, і був скасований з двох причин: а) перехід СРСР від політики непу до жорсткої командно-адміністративної системи; б) різке погіршення екологічної ситуації внаслідок різкого збільшення обсягів рубок.



**Список використаних джерел:**

1. Бошно С.В. Доктрина как форма и источник права / С.В. Бошно // Журнал российского права. – 2003. – № 12. – С. 70–79.
2. Лазарев В. О роли доктринального толкования права / В. Лазарев // Советская юстиция. – 1969. – № 14. – с. 4–5.
3. Ленин В.И. Государство и революция / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. – Т. 33. – С. 1–120.
4. Логвиненко О.І. Лісоохоронна справа в Україні: історико-правовий аспект (IX ст. – 1990 р.) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.І. Логвиненко. – К., 2006. – 211 с.
5. Непийвода В.П. Правове регулювання в галузі лісів: доба утвердження підтримного розвитку / В.П. Непийвода. – К. : НДІ приватного права і підприємництва, 2004. – 339 с.
6. Положение о сбережении лесов // Полн. собр. законов Российской империи: собр. третье. – СПб. : Гос. Тип., № 5120. – Т. VIII. – С. 148–155.
7. Генсірук С. А. Історія лісівництва в Україні / С.А. Генсірук, О.І. Фурдичко, В.С. Бондар. – Л. : Світ, 1995. – 422 с.
8. Кіндюк Б.В. Історія українського лісового законодавства. Часи визвольних змагань та період НЕП 1917–1929 рр. / Б.В. Кіндюк – О. : Фенікс, 2011. – 168 с.

